L'origen dels castells
Joan Bofarull

L'origen dels castells no és un tema nou, sinó que fa més de cent anys que es debat i ha generat una dotzena de teories. Algunes les podem descartar fàcilment perquè no tenen cap base històrica o estan motivades clarament per passions localistes. Per altra banda, alguns autors han comparat els castells amb tradicions exòtiques que poden resultat curioses i atractives, però és poc probable que estiguin relacionades amb el seu origen.

Segons els estudis més recents, els castells podrien provenir, indirectament, dels acròbates del Magreb. Es tracta de grups itinerants, organitzats per un patró, que van de poble en poble fent diverses contorsions, tombarelles i construccions humanes. Sovint també actuen per als turistes i, com a mínim des del 1838, en circs europeus i nord-americans on la seva tradició s'ha barrejat amb elements que no li són propis (trampolí, pallassos, etc). Malgrat que en tenim molt poques dades històriques, cal no oblidar que fins a l'expulsió dels moriscs, l'any 1609, diverses comarques del regne de València eren poblades exclusivament per musulmans, els quals devien mantenir la seva llengua, cultura, religió i festes. Si comparem els acròbates amb la muixeranga del País Valencià, trobem que hi ha cinc construccions iguals o semblants, i algun altre detall com el component burlesc o el fet que el mestre dirigeixi el grup amb un bastó a la mà.

Torre de 4 amb figuereta del Acròbates d'Agadir

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

La muixeranga

La muixeranga del País Valencià és una tradició que s'ha mantingut a Algemesí, l'Alcúdia, Peníscola, Forcall, Titaigüees, Xiva i Alzira. Aquests grups actuen molt poc fora del seu poble, de manera que (excepte la d'Algemesí), són pràcticament desconeguts més enllà de l'àmbit estrictament local. Possiblement és per això que en cada lloc es fa un ball i unes construccions diferents; tenim algunes notícies de muixerangues que hi havia en altres pobles però van desaparèixer i també indiquen que tenien elements únics. Des de 1996 s'han creat o recuperat mitja dotzena de muixerangues i s'està fent un esforç per millorar la seva organització, estudi i difusió.

La Muixeranga d'Algemesí

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

Hi ha altres tradicions valencianes relacionades amb la muixeranga:

El *pal de pollastre* consisteix en improvisar una torre per abastar un premi, normalment un pollastre, situat a certa alçada. El *ball de locos* és una festa d'inversió del poder, on un grup de joves ocupen el carrer i imposen la seva autoritat festiva, sembla ser que en alguns pobles aixecava construccions humanes. El *ball de Torrent* representa la visita accidentada d'una autoritat, normalment un rei, a un poble, on es mostra la manera de fer "de poble", incloent-hi diversos elements festius i pintorescos, entre els quals de vegades hi havia la muixeranga.

Considerem la muixeranga una única tradició perquè les seves variants locals, malgrat ser diferents entre elles, comparteixen diferents figures i també els quatre components que defineixen el seu caràcter: el component acrobàtic, el burlesc, el religiós i el coreogràfic.

Oberta d'Algemesí

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

La figura més estesa és *la torre*, construcció que pot tenir 3 o més pisos, amb més gent en els pisos inferiors i menys en els superiors. Amb diferents variacions i noms, gairebé totes les muixerangues tradicionals la continuen fent. Així mateix, era la figura més comú entre els balls de valencians, però últimament aquests tendeixen a fer-la amb tècniques castelleres.

Els Negrets de l'Alcúdia fan *la campana*, una variació de la torre que té 3 pisos (4+3+1) i que es caracteritza perquè el xiquet que puja al capdamunt baixa despenjant-se pel mig, com el batall d'una campana. Aquesta figura ens crida l'atenció perquè la notícia més antiga que es coneix, del 1633 a Tarragona, es refereix a un ball provinent del regne de València que formava una campana.

Campana de l'Alcúdia

Una altra figura és *el passeig de gegantets*, consistent en diversos pilars de 2 que van caminant. Actualment es fa a Peníscola i el Forcall, i també s'havia fet a Algemesí. Pel que fa als balls de valencians, el passeig de gegantets s'havia fet a Vandellòs, a la processó del Corpus de Barcelona i possiblement també a Bellmunt del Priorat, actualment encara el fa el ball de valencians de Tarragona.

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

Gegantets de Peñíscola

També resulta molt interessant *el castell* que es fa a Peníscola i que té 3 pisos (3+3+1). Fixeu-vos que té un "tronc" amb un nombre constant de persones per pis, i és oportú recordar que durant tot el segle XIX, quan hom parlava del castell de 7, de 8 o de 9, es referia al tres.

Castell de Peñíscola

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

De la muixeranga al ball de valencians

El *ball de valencians* es va inventar a Tarragona 1687 i combina elements típics del Camp de Tarragona, com el ball, els vestits i la música, amb diverses construccions humanes copiades de la muixeranga valenciana. Durant el segle XVIII es va difondre pel Camp de Tarragona i la falta de tradició va facilitar que cada poble en fes una versió pròpia (evolució divergent): alguns van perdre les construccions, altres hi van afegir parlaments, un diable que deia versots, etc.

A principis del segle XIX es van formar a Valls dos grups de ball de valencians i la rivalitat entre ells els va impulsar a fer construccions cada vegada més altes, però una torre més alta ha de tenir a la base un cercle de baixos cada vegada més ampli. La decisió d'abandonar les torres per centrar-se en els castells és el que va fer que dels vallencs els primers castellers. Podem suposar que a partir del pilar i del castell (el 3) es van inventar, en un primer moment, el castell de 2 pilars i el de 4, i després el 4 amb agulla i el 5.

Un altre canvi important va afectar l'aixecador, posició que ja trobem en algunes construccions dels acròbates del Magreb i la muixeranga d'Algemesí (alçador) i que es devia mantenir en alguns balls de valencians. A partir de principis del segle XIX ja no es posa dret, sinó que es queda acotxat. Segurament la primera vegada va ser per accident, però com que era més fàcil i segur però igualment vàlid, ràpidament es convertí en la norma. L'enxaneta pujava damunt dels ronyons de l'acotxador fins el 1866, aproximadament.

Del ball de valencians als castells

El ball de valencians de Valls va mantenir la part de ball fins el 1819, com a mínim, i el de Tarragona fins el 1827; aquests són els únics que van evolucionar cap als castells. A finals del segle XIX va començar la decadència castellera i de tot el seguici popular; tots els balls de valencians van desaparèixer abans de la guerra Civil.

Els Xiquets de Valls no només es van mantenir, sinó que a partir de 1926 van servir de model per a les colles que es van formar a Tarragona, el Vendrell i totes les colles castelleres que s'han format després. El ball de valencians de Reus va ser recuperat el 1959 per un esbart i per això tots els que s'han recuperat mantenen el format d'esbart, és a dir amb una entrada, una sortida i l'encadenament de balls i figures en un ordre invariable.

S'han trobat diverses partitures antigues amb la música del ball de valencians. Tot i ser semblants, també s'hi poden observar

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA

diferències segons el poble i l'època, i resulta interessant veure com els més recents s'acosten progressivament al toc de castells, que és gairebé el mateix per totes les colles. Això confirma l'evolució divergent del ball de valencians, la seva relació amb els castells i la uniformitat del món casteller, dirigit per les colles de Valls i, en època més recent, per l'existència d'unes normes escrites.

La paraula *moixiganga* s'ha utilitzat per referir-se a tradicions força diferents: les moixigangues còmiques, formades per personatges grotescos que anaven pel carrer provocant al públic; les moixigangues serioses, desfilades de gent uniformada, de vegades a cavall i amb carrosses; les moixigangues dramàtiques, semblants a les còmiques però representades en un teatre i amb un argument clarament definit; la muixeranga del País Valencià, que ja hem explicat; les danses i moixigangues, expressió que equival a les danses del seguici popular; les moixigangues-esbart, formades per una sola organització que representava diferents balls i la moixiganga religiosa, dansa del seguici popular que representa la passió de Crist. Aquesta última és una tradició del camp de Tarragona i Penedès en la qual els balladors formen una sèrie de quadres estàtics, entre els quals s'intercala un ball força simple. Suposem que va néixer a finals del segle XVIII o a en algun moment del XIX i durant al decadència només es va conservar a Sitges però en els darrers anys s'ha creat o recuperat en diversos pobles de Catalunya.

Els castells i la moixiganga

Diversos autors han relacionat la moixiganga religiosa amb l'origen dels castells bàsicament amb dos arguments: Algunes vegades se l'ha confós amb la muixeranga del País Valencià, però ja hem explicat que són dues tradicions diferents. També s'ha dit que les moixigangues d'Igualada i Lleida feien castells; la d'Igualada era del tipus religiós i la primera notícia que en tenim és del 1828, el 1851 es va dividir en dos grups que l'any segent van començar a fer castells per rivalitat i a imitació dels Xiquets de Valls. Finalment, la moixiganga de Lleida era del tipus esbart, és a dir que feia diferents balls, però només una vegada va fer la torre com a part integrada a la moixiganga, l'any 1860.

Joan Bofarull
festes.org – octubre 2007

MEDIATECA FESTES.ORG
L'ESPAI ON COMENÇA LA FESTA